

Хасанова Д.Т.

**ҮЙ-БҮЛӨ МЕНЕН МАМЛЕКЕТТИН ӨЗ АРА МАМИЛЕСИ ЖАНА
ҮЙ-БҮЛӨНҮН ФУНКЦИЯЛАРЫ**

Хасанова Д.Т.

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ СЕМЬИ И ГОСУДАРСТВА И ФУНКЦИИ СЕМЬИ

D.T. Khasanova

**THE RELATIONSHIP BETWEEN THE FAMILY AND THE STATE
AND FAMILY FUNCTIONS**

УДК: 329.17.8

Үй-бүлө менен мамлекеттин функцияларында белгилүү бир окшоштук болсо да, эч качан биз үчүн саясий лидерлерибиз ата эшелерибиздей эле же жарандар «балдарга» окшош деп ойлобош керек. Жарандар ой жүгүртө билген, көп учурда жакшы билим алган адамдар, алар урмат сыйга татыктуу жана алардан жарандык милдеттердин аткарылышы күтүлөт. Демократиялык коомдо бул укуктарга жарандардын өз лидерлерин шайлоо жана аларды алмаштыруу укугу, милдети жана жөндөмү кирет.

Үй-бүлө инсандык, коомдук жана экономикалык функцияларды аткарат. Үй-бүлөнүн инсандык функциясы эркек менен аялдын интимдик карым-катнашын нике аркылуу мыйзамдаштырууда турат.

Үй-бүлөнүн негизги функциясы үй-бүлө мүчөлөрү баш калкалап, өздөрүн бейкут сезе турган үй-жай куруу. Муну кандайдыр бир деңгээлде үй бүлөнүн экономикалык функциясы десе да болот. Ушул сыяктуу манилүү функциялардын дагы бири тукум улоо. Сүт эмүүчүлөрдүн ичинен адам баласы эң эле алсызы, кароого да өтө муктаж болот. Балдарды көптөгөн жылдар бою ичинтип кийинтүү эле эмес. Анданга манилүүсү - ар тараптуу билим берүү талап кылынат. Айрым элдерде балдарды жаштайынан эле өз алдынчылыкка үйрөтүшөт, башкаларында андай эмес.

Экономикалык жагынан алганда үй-бүлө кабыл ала турган эң маанилүү чечимдердин бири балдардын санына байланышкан.

Салт кармаган көпчүлүк коомдордо үй бүлө көп балалуу болгонду туура көрөт, анткени:

- Алар ата-энеси камкордук кылышат
- Жумушчу күч болот
- Балдар узак убакыт бою үйдө же ата-энесине жакын жерде кала берет
- Балдарды тарбиялоого акча көп сарпталбайт
- Балдар чарчап калган учурлар көп болот
- Көп балалуу болсок жакшы жашайбыз деген ишеним күчтүү.

Мунун тескерисинче базар экономикасындагы өнүккөн өлкөлөрдө жубайлар көбүнчө балдардын санын чектегенге аракеттенишет себеби:

- Жубайлар карыганда материалдык жактан кыйналбайбыз деп үмүттөнүшөт
- Балдардын билим алуусуна көп убакыт талап кылынат
- Балдар адатта бөлөк жерде, ата-энесинен алыс

жакта жашап, иштейт.

- Балдар чарчап калган учурлар аз
- Жаш жубайлардын ата-энелери чакан үй бүлө күткөндү жакташат (алар бул маселеге кайсыл сергек, олуттуу мамиле жасашат).

Бул коомдордо канча балалуу болушту жубайлар чогу чечишет да, ар бир перцентти бойго бүтүрүү жөнүндө экөө тең макул болуш керек.

Кыргыздардын ар бир эркеги мүмкүн болушунча көп балалуу болууга умтулган, анткени уулдар анын уругун көбөйтүп, кыздар болсо жек-жаат арттырган. Ошондуктан канча балалуу болууну ал өзү чечкен. Кыргыздар балдарды, өзгөчө эркек балдарды жакшы көрүшкөн, ушундан улам аларда бала асыроо салты кеңири тараган. Көп учурда күйөөнүн туугандарынын балдары асыралган.

Совет доорунда билим берүү жана башка мүмкүнчүлүктөр пайда болгондуктан, үй бүлөдө көп өзгөрүүлөр жүрдү. Кийинки жылдарда экономикалык кыйынчылыктардан улам көп балалуу болгусу келген үй-бүлөлөр азайып кетти.

Дагы бир манилүү функция – баланы коомго аралаштыруу (социалдаштыруу) үй-бүлөдөн бир топ чымырканган аракеттерди талап кылат. Адамдар бул проблеманы ал турсун бир маданий салттын жана бир коомдун чегинде да ар түрдүү жолдор менен чечишет. Баланы коомго аралаштыруунун өзөгүн башка адамдар менен кызматташуга үйрөтүү түзөт. Адата муну бала жаш кезинде ар бир мүчөсү башкалардын укуктарын, керектөөлөрүн жана кызыкчылыктарын эске алууга тийиш болгон үй-бүлөдө өздөштүрөт. Бул жагынан алганда үй-бүлө жарандык, цивилизациялоочу функцияны аткарат. Демократия ушундай кызматташтыкты жакшы кабыл алган формалардын бири болуп саналат, андыктан дал ушуну балдар үйрөнүүгө тийиш.

Үй-бүлө бул аркандай эле коомдун куралышына негиз болуучу баштапкы бүтүн бирдик. Ал туруктуу түзүлүш катары пайда болот да, өз курамына нике, туугандык же багып алуу жагынан байланышы бар адамдарды камтыйт. Бирок түзүлүшү боюнча үй-бүлөлөр ар башка эгерде гана эмес, бир эле улуттун ичинде да айырмаланат. Мисалы коомдо үй-бүлөлүк турмуштун курулушу ар бир адам өзүнчө бөлөк тургандан бүтүндөй бир урук чогуу бир үйдө жашаганга чейин түрдүүчө боло берет.

Үй-бүлөнүн эң эле кеңири тараган түрү - бул ата-эне жана балдардан турган өзөк үй-бүлө. Бирок бардык эле жубайлар балалуу болбогондуктан, үй-

бүлөлөрдүн түзүмү да ар башкача келет. Көп өлкөлөрдө ата-энесинин бирөө гана бар үй-бөлөлөр арбын кездешет. А түгүл адамдар чоңураак үй-бүлө болуп бириги үчүн экономикалык жана социалдык кысым жасалган өлкөлөрдө бар. Ошол эле учурда көпчүлүк коомдордо мындай жалгыз-жарым үй-бүлөлөр моралдык да, экономикалык да колдоого татыктуу, эгер каражаты жетишсе алар ошондой бөлөк болуп жашаганга укуктуу деп эсептелет.

Араб-Эмираттары сыяктуу өлкөлөрдүн мыйзамында эркектердин бир эле мезгилде бир нече аялдуу болушуна уруксат берилет. Кыргызстанда буга мыйзам жол койбойт. Ал эми тескерисинче Түштүк Индия менен Тибеттин кээ бир жерлеринде мурда кезиккендей, бир аялдын бир нече күйөөлү болушуна жол берген коомдор абдан сейрек учурайт. Бирок мындай учурлардын мында диний ишенимдин эрежелери күнүлөш аял же эркектердин укуктары корголушун талап кылат.

Нуклеардыктан тышкары уул-келин, кыз-күйөө, неберелерди кошо камтыган чоң үй-бүлөлөр болот. Мунун айрыкча үй-бүлөлүк мамилелерди башка социалдык байланыштардан алда канча өйдө койгон элдер үчүн мааниси абдан зор. Үй-бүлөнүн мындай түрү Батыш өлкөлөрүндө сейрек кездешсе да, Борбор Азияда өтө кеңири таралган. Батыштагы айрым өлкөлөрдө балдар финансы жагынан өз ата-энелеринен эрте көз карандысыз болуп ошондой эле үйүнөн алыс жерлерде жогорку билим алып же иштеп жүргөн жаштар көп кездешкендиктен чоң үй-бүлөнүн мүчөлөрүнүн ортосундагы алака начарлап же такыр эле жоюлуп кеткен.

Борбор Азиядагы түпкүлүктүү элдердин көпчүлүгүндө үй-бүлө негизинен соң бойдон калып, иерархиялык түзүлүшүн да сактап келет. Салт катары үй-бүлө башчысы мүлктүк укуктардын баарына ээлик кылып, үй-бүлөнүн калган мүчөлөрүн урушуп, жазалаганга акылуу болгон. Анын тилин албаганы же а түгүл каяша айтканы үчүн булар үйдөн куулуп чыгышыда мүмкүн эле.

Айрым өлкөлөрдө алга жиреет никеге тургандардын орточо курагы 17жашты түзсө, башкаларында, айрыкча батыштын өнүккөн өлкөлөрүндө, адамдар 25, атүгүл андан да улуу жашка жетпейинче турмуш курбай жүрө беришет. Мунун башкы себеби, жаштар үй-бүлө күткөнгө чейин билим алып, жакшы жумуш табууга аракеттенишет жалпысынан алганда өлкө канчалык өнүккөн болсо, андагы адамдар ошончолук кеч турмуш куруп аз балалуу болушат.

Кээ бир элдердин (мисалы, Индиядагы салттында нике ата-энелеринин макулдашуусунун негизинде кыйылат). Айрым учурларда ата-энелер уул-кыздарын бир нече жыл мурда эле кудалап коюшат, андыктан мыйзам боюнча никени расмий катодон өткөрөрдө турмуш курууга жигиттинда кыздында ыктыярдуу макулдугу талап кылынгандыгына карабай, иш жүзүндө күйөө колуктунун тандоо укугу болбойт. Башка элдерде, айрыкча узак убакыт бою ата-энелеринен бөлөк жашаса, никеге туруу аялдын жана эркектин өз эркинде болот алар

атүгүл ата-энелердин макулдугусуз эле үйлөнүшү да мүмкүн. Инцестке каршы катал-мамиле дээрлик бардык элдерде байкалат. Мисалы, көпчүлүк өлкөлөрдө азыр үч ата өтүшкөнгө чейинки туугандар ортосунда нике кыюуга уруксат берилбейт. Кыргыздарда бөлөлөрдү баш кошуусуна жол коюлган учурлар кезигет. Ал эми Индиянын кээ бир жерлеринде эки бир тууган атанын уул кыздарыда үйлөнө берет.

Айрым элдерде кызды күйөөгө узатканда сеп берилет, дагы башка элдерде жигит тараптан калың төлөнөт. Кыргыздарда мунун экөө тең бар. Салт боюнча кыз макулдугун билдиргенден кийин күйөөнүн ата-энеси тойго чейин калың төлөөгө тийиш болгон. Тойдо кыз тараптан берилүүчү септин наркы көбүнчө калыңга теңдеш келген. Мындан тышкары жаш жубайлар өздөрүнчө бөлүнүп жашай баштаганда же балалуу болгондо алардын ата-энелери энчи да берген. Бирок бул каадалар ар кайсы региондордо айырмаланып тураарын билип коюу керек. Белек алмашуунун башка дагы эки түрү бар: мунун бири – кийит, б.а. кудалар бири бирине тартуулаган кийим-кече; экинчиси – сүт акы, күйөө тараптан кыздын энесине берилүүчү кошумча белек.

Мурдагы мезгилде аз кездешкен:

- Кайчы куда болу (эки үй-бүлө кыз алышып беришет);
- Бешик куда болу (болочок жубайлар бой жете электе кудалашуу);
- Калың ордуна иштеп берүү салты;
- Кыз ала качып үйлөнүү сыяктуу каадалар азыр дегеле сейрек учурап калды.

Региондо жашаган башка түпкүлүктүү элдердинде ушуларга окшош салттары бар, бирок алар ар кайсы райондо ар башкача болот.

Совет мезгилинде аялдар көптөгөн укуктарга жана бир топ деңгээлде эркектер менен тең укуктуулукка ээ болду. Кыргызстан эгемендүүлүккө ээ болгон соң эки салттарга кайрылуу тенденциясы жанданды. Акыркы жылдарда аялдардын укуктары көнүмүш салттарга да, мыйзамга да сыйбай турган жолдор менен бузула баштады. Мисалы, катталбаган никелер көбөйүп, мунун айынан аялдар жана ушундай никеден төрөлгөн балдардын укуктары басмырланган учурлар бар. Ошондуктан көптөгөн аялдар менен эркектер Кыргыз Республикасында аялдардын укуктары иш жүзүндө корголушун талап кылууда. Бул үчүн аялдардын абалын, үй-бүлөдөгү милдетти жана ошондой эле эркек менен аял мамилесин жаңыча түшүнүү талап кылынат.

Ырас, нике туруктуу үй-бүлөнү түзүү үчүн кыйылат, бирок айрым элдерде ажырашып, башка бирөө менен турмуш куруп кеткендер көп эле кезигет. Көпчүлүк элдер менен мамлекеттерде балдар тирүүлөй жетим калбашы үчүн ажырашууну кыйындаткан мыйзам же каада-салт, а кээде экөө тең болот. Бул мыйзамдарга ылайык көбүнчө үй-бүлөнүн менчиги бүт бойдон тең бөлүнүп, ата-энелер ажырашкандан кийин да балдарга кам көргөндү улантууга милдеттендирилет.